

UDK: 9.497.12
izvorni znanstveni rad
primljen 9. veljače 2004.

Dr. sc. Željko Bartulović,
docent Pravnog fakulteta u Rijeci

IZ POVIJESTI MEĐUNARODNOPRAVNOG POLOŽAJA RIJEČKE LUKE

Rijeka je 1719. dobila status slobodnog kraljevskog grada i luke, a njen položaj je carica Marija Terezija utvrdila patentima 1776. i 1779. U hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. pitanje Rijeke nije riješeno (tzv. provizorij), ali mađarska strana upravlja lukom koristeći se prevlašću u zajedničkim organima vlasti. Mađari pod svoju upravu protupravno stavljaju Deltu i Baroš, dijelove općine Sušak.

Grad i luka 29. X. 1918. postaju dijelom Države SHS, ali ih talijanska vojska okupira. Rapalski ugovor 1920. predviđa osnivanje Riječke države. Italija Santa-margaretskim konvencijama 1923. priznaje suverenitet Kraljevine SHS nad Sušakom. Rimskim ugovorima 1924. Riječka država anektirana je Italiji, dok su Delta i Baroš postali dio Kraljevine SHS.

Italija nastoji onemogućiti rad riječke luke sve dok nije ostvarila suverenitet nad njom. Predlagala je osnivanje zajedničkog lučkog konzorcija s Kraljevinom SHS i Riječkom državom. Nakon 1924. nastojala je omesti rad sušačke luke. Zajednički interesi iredentističke i velikosrpske politike nauštrb hrvatskih i slovenskih područja izraženi su u Nettunskim konvencijama 1925. Kraljevina SHS uvela je željezničke tarife kojima sušačka luka postaje nekonkurentna. Raspodjela austro-ugarske trgovačke flote izvršena sporazumima Trumbić-Bertolini bila je nepovoljna po Kraljevinu SHS.

Lučki i pomorski promet reguliran je brojnim propisima, od povelje Karla VI. o proglašenju Rijeke slobodnom lukom 1719., Edikta o plovidbi Marije Terezije 1774., te raznih jugoslavenskih i talijanskih propisa u XX. st.

Ključne riječi: Rijeka, luka, međunarodno pravo, povijest XX. st.

1. Riječka luka u XVIII. st. i apsolutizam

Pomorski promet odvijao se na području ušća Rječine još u antičkoj Tarsatici, kao ilirskom, a kasnije i rimskom naselju. Lučka djelatnost zamire propašću Tarsatice prije XII. st. ali oživljava pojavom Rijeke sv. Vida na desnoj obali Rječine i Trsata, a od XVI.-II. st. i Sušaka na lijevoj obali. Trsat i Sušak nemaju organizirane luke sve do konca XIX. st.

Poradi pomicanja trgovačkih putova na Atlantik i jačanja novih pomorskih država Mletačka Republika gubi negdašnju moć, što se odrazilo i na Jadranu. Car Karlo VI. patentom 2. lipnja 1717. proglašava slobodu plovidbe na Jadranskom moru, čime ono

prestaje biti stoljetni monopol Venecije. Sjeverne hrvatske luke Rijeka, Bakar, Senj, ali nasuprot njima i Trst, jačaju.¹ Počeci habsburškog merkantilizma nisu se zaustavili na ediktu, pa car 1719. proglašava Rijeku slobodnim kraljevskim gradom i lukom.² U Trstu je 1731. utemeljena Vrhovna trgovačka Intendanca (*Suprema Intendenza commerciale*) podređena Predstavništvu Komore Kranjske, sa zadaćom razvijanja trgovine na austrijskom primorju, ali bez političkih nadležnosti.³ Marija Terezija 1746. u Beču osniva Trgovački direktorij (*Commerzien Ober-Directorium*), koji 1772. mijenja naziv u Trgovački savjet, čime je centralizirana razvojna politika trgovine u državi. U nasljednim zemljama osnivaju se istoimeni niži organi.⁴ U Rijeci je 26. siječnja 1753. osnovano Cessarsko kraljevsko namjesništvo (*Komerzasesorij*) za kapetanate Rijeke, Trsata i Bakra za izvršenje politike tršćanske Intendancije.⁵

Primorska trgovinska provincija (Austrijsko primorje), osnovana 1753. sa sjedištem u Trstu, obuhvaća luke Akvileju, Trst, Rijeku, Bakar, Kraljevicu, Senj i Bag. Podčinjena je tršćanskoj Intendanci (*Kommerzialhauptintendanz*), čiji je intendant, gradski kapetan Trsta, mjerodavan za upravu, trgovinu, pomorstvo, te zdravstvo.⁶ Lijeva obala Rječine, iako dio Hrvatske, tada u nekim segmentima javne vlasti dolazi pod ingerenciju Austrijskog primorja.⁷

Zbog samovlasnog postupka Marije Terezije i stavljanja dijela hrvatskog teritorija u mjerodavnost Austrijskog primorja dolazi do prosvjeda hrvatskih staleža. Sabor je zahtijevao povratak primorja 1764. i 1770.⁸ Austrijsko primorje nije ostvarilo ravnopravan razvitak luka. Trst brže napreduje. Zato je trebalo svakom dijelu dati svoju obalu.⁹ Ipak, ne može se oteti dojmu da je Austrija namjerno pokušala razvijati Trst brže od ostalih luka.¹⁰

Carica je patentom 9. kolovoza 1776. Rijeku reinkorporirala Hrvatskoj. Utemeljena je Severinska županija, podložna Hrvatskom kraljevinskom vijeću, osim u trgovačkim poslovima koji su u mjerodavnosti riječkog guvernera.¹¹ Sabor zahvaljuje vladarici, ali

¹ Bičanić, *Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske*, Rijeka Zbornik, MH, Zagreb 1953., str. 163; Ipšić, Nedeljko, Sušačka luka, Sušačka revija, Glasilo Kluba Sušačana (dalje: SR), god. II, br. 6-7, Rijeka 1994., str. 5-6; Povijest Rijeke, SO Rijeka i ICR, Rijeka, 1988., str. 135.

² Sirotković, Hodimir i Margetić, Lujo, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb 1988., str. 95. i 178.

³ *Povijest Rijeke*, str. 139. - 140.

⁴ Loc. cit.

⁵ Isto, str. 140. - 141.

⁶ Isto, str. 149. Mitrović, Pero i Barbalić, Radojica F., *Riječka luka*, Rijeka, Zbornik, str. 39. navode 1748. Prema Ipšiću, Sušačka, str. 5-6, to je bilo 1752.; prema Čulinović, Rijeka u državnopravnom pogledu, Rijeka, Zbornik, str. 253 to je bilo tek 1754.; Rački, Andrija, Prilozi k povijesti grada Sušaka, Rijeka 1947., pretpisak, ICR, Rijeka 1991., str. 177, navodi 1754.; Hauptmann, Ferdo, Pregled povijesti Rijeke do Bachova apsolutizma, Rijeka Zbornik, str. 209. spominje 1752.

⁷ Laszowski, Emilij, *Gorski kotar i Vinodol. Dio držvine knezova Frankopana i Zrinskih, Mjestopisne i povjesne crte*, MH, Zagreb 1923., str. 98. - 103; Rački, Prilozi, str. 176.

⁸ *Povijest Rijeke*, str. 149; Čulinović, Rijeka, str. 253, prema Rački, Franjo, Rieka prema Hrvatskoj, Zagreb 1867., str. 17; prema Šišić, Ferdo, Rijeka i riječko pitanje, Gorica 1912., str. 7 i prema Kukuljević, Ivan, Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavonie, pars II, vol. II, str. 226 i 251.

⁹ Hauptmann, Pregled, str. 209.

¹⁰ Bičanić, *Važnost*, str. 164. "Tri puta pokušala je Austrija potčiniti Rijeku Trstu i zakočiti njezin razvoj; 1754. do 1776., pod Intendancom u Trstu, zatim pod Ilirijom od 1812. do 1822. i konačno za apsolutizma i do Nagodbe (1850. - 1867) Austrija političkim putem sprečava trgovački razvoj Rijeke na korist Trsta."

¹¹ *Povijest Rijeke*, str. 149; Hauptmann, Pregled, str. 209-210. Rački, Andrija, *Povijest grada Sušaka*, pretpisak, SO Rijeka, ICR, Rijeka 1990., str. 41; id., Prilozi, str. 178-179. Tršćanska intendanca izvješćuje: "Riječka luka zajedno sa svojim teritorijem priključena je kraljevini Hrvatskoj; nju će nadgledati i njome upravljati ..."

mu nije pravo što je carica utemeljila županiju bez privole Sabora, protivno hrvatskom državnom pravu.¹² Županija se sastojala od dva distrikta (Primorski i Pokupski), a oni od 4 kotara. Trgovački kotar Rijeka proteže se od Rijeke do Kraljevice.¹³ Bakar je 13. svibnja 1778. proglašen slobodnom lukom. Osnovan je Bakarski municipij (*districtus commercialis Bucarensis*) od Rječine do Šmrike, čiji je kapetan riječki guverner.¹⁴

Iduće godine M. Terezija je protegnula važnost Riječkog statuta na Bakar. Rijeku je nov, povlašteniji položaj Bakra zabrinuo, pa je od vladarice zatražila potvrdu povlastica i statutarne autonomije.¹⁵ Komisija koja je provodila dekrete prihvatila je prigovor, pa je vladarici predložila tekst, koji ona prenosi u patent od 23. travnja 1779.: "*neka se grad Rijeka s kotarom i nadalje smatra kao odijeljeno i svetoj kruni kraljevine Ugarske pridruženo tijelo*, pa da se ni na koji način ne mijša s drugim bakarskim kotarom koji je uvijek spadao Hrvatskoj". Kada carica ukida Hrvatsko kraljevinsko vijeće i njegove poslove 20. srpnja 1779. prenosi na ugarsko, Rijeka dolazi pod mjerodavnost Ugarskog vijeća, što je pojačalo mišljenje o njoj kao posebnom tijelu neposredno utjelovljenom Ugarskoj kruni. Možda je težište rješenja na drugom dijelu rečenice: "da se ni na koji način ne mijša s... bakarskim kotarom". Želi se naglasiti posebnost Rijeke u odnosu na Bakarski municipij, te potvrditi prava i privilegije koje su neovisne o Bakru, premda je na njega prošireno važenje Riječkog statuta. Bakar je tada dijelom Vojne krajine, a patent naglašava da Rijeka to nije.

Severinska županija ojačala je trgovinu i čvršće povezala ovo područje s europskim prometnim tokovima.¹⁶ Na žalost, ona nije bila dugog vijeka. Da bi slomio otpor feudalaca po županijama, Josip II. je reskriptom 18. ožujka 1785. ukinuo stare županije, te Hrvatsku i Mađarsku podijelio na deset okruga, ne obazirući se na povijesne i zemljopisne granice. Riječki, Bakarski i Vinodolski okrug ulaze u sastav nove cjeline, Ugarskog primorja (*Litorale Hungaricum*) pod upravom guvernera te Ugarskog namjesničkog vijeća.¹⁷ Gubernij je nadležan za trgovinu, pomorstvo i zdravstvo, a prestaje kompetencija Bakarskog municipija.¹⁸

Riječka luka nezaustavljivo se stala razvijati tijekom XVIII. st., a u idućem su je čekali novi poticaji, ali i problemi, pri čemu se poglavito radi o položaju Rijeke, a time i luke utvrđenim hrvatsko-ugarskom nagodbom 1868.

2. Državnopravna pripadnost Delte i luke Baroš

Brajdica i Delta predmetom su borbe Sušaka i Rijeke jer je to obalno područje povoljno za izgradnju i proširenje riječke luke. Treba uočiti pravni aspekt, problem dr-

... preko hrvatskog namjesničkog vijeća ugarska dvorska kancelarija... prestaje funkcionisati austrijsko Primorje, pa se za Trst i Istru osniva u Trstu gubernij." Severinskoj županiji pridružena je Rijeka, Trsat, te područje s lijeve strane Karolinke ceste, a ono s desne (Bakar, Bakarac i Kraljevica) pripalo je Vojnoj krajini, jedino vojni poslovi, kao što je to bilo i ranije, ostaju u nadležnosti senjske vojne kapetanije.

¹² Povijest Rijeke, str. 149. - 150. Rački, Prilozi, str. 181. - 183; Govor Erazma Barčića, od 14. prosinca 1895. - Interpelacija glede Delte, Zagreb, 1895., SR, god. I, br. 1., Rijeka 1993., str. 27. - 29.

¹³ Povijest Rijeke, str. 149-150. RAČKI, Prilozi, str. 181. - 183.

¹⁴ Rački, Prilozi, str. 183, id., Povijest, str. 3.

¹⁵ Povijest Rijeke, str. 150.

¹⁶ Isto, str. 151.

¹⁷ Loc. cit. Rački, Prilozi, str. 185. spominje 1786. kao godinu ukidanja županija, a id., Povijest, str. 41., 1787.

¹⁸ Rački, Prilozi, str. 185.

žavnopravnog i vlasničkog statusa Delte i luke Baroš. Razumijevanje je od posebnog značenja za spor između Kraljevine SHS i Italije, koji kulminira okupacijom Sušaka 1918.-1923., a Delte i Baroša sve do 1924.¹⁹

Rječina i njezina lijeva obala postaju zanimljivom za Rijeku u XVIII. st. Riječka je luka ograničena na ušće Rječine, pa se razmatra mogućnost širenja pomorske djelatnosti na sušačkoj obali, za što je potrebna privola Bakra i hrvatskih vlasti.²⁰ Gradsko vijeće Rijeke 17. srpnja 1777. predlaže kupnju trsatske gospoštije.²¹ Hrvatsko namjesničko vijeće ne dopušta "nešto što bi vrijeđalo položaj i prava Bakra i kotara."²² Rijeka i zbog poplava od 30-tih godina XIX. st. nastoji urediti tok Rječine gradnjom novog korita. Državni erar je 1852. kupio Brajdicu. Poslije ju je pomorska oblast prepustila Sušaku, a za sebe zadržala Deltu.²³

Državni erar kupio je zemljište od franjevac, pa ima privatno vlasništvo, koje ne obuhvaća javnopravnu pripadnost teritorija. Vlasništvo Austro-Ugarskom nagodbom prelazi na Ugarsku. Javnopravna pripadnost, pripadnost teritorijalnim i upravnim jedinicama neovisna je o vlasničkim pravima nad zemljištem, koja je država jedino mogla kupiti od franjevac. Teritorij i poslije 1852. pripada Općini Trsat, koja parcelira zemljište 1877. Pomorska oblast zadržava mjerodavnost nad Deltom, na kojoj su se nalazila skladišta za drvo luke Baroš. Ta ovlast izazvala je probleme jer Rijeka i Ugarska namjerno počinju "brkati" privatno vlasništvo s javnom upravom, nastojeći podvrgnuti sebi teritorij Delte, priključiti ga *corpus separatumu* i isključiti iz sastava Općine Sušak, tj. Trojedne kraljevine.

Dr. Erazmo Barčić održao je u Saboru 14. prosinca 1895. govor u svezi s mađarskim posizanjima za teritorijem Delte založivši se za očuvanje hrvatskog suvereniteta nad njom.²⁴ On upozorava da je § 66. Hrvatsko-ugarske nagodbe utvrđeno da Trsat i Sušak čine dio Riječke županije, a ne *corpus separatuma*. Granica je staro korito Rječine, tj. Mrtvi Kanal. Međutim je mađarska vlada postala privatni vlasnik Delte nastale 1852. kopanjem novog korita Rječine. Kao takva je upisana u gruntovnicu, ali onu na Sušaku, a ne u Rijeci. Jurisdikciju, tj. javne ovlasti, zadržao je bakarski municipij.

Ipak, riječki i mađarski krugovi neopravdano tvrde da je, prema Nagodbi, granica *corpus separatuma* korito Rječine. Kako je ono gradnjom novog ušća pomaknuto prema zapadu, treba Deltu smatrati proširenjem njegova teritorija. Time bi se granice i ovlasti riječkih i mađarskih organa pomaknule prema istoku. Ugarska kruna, putem *corpus separatuma*, pored privatnopravnih, vlasničkih ovlasti, koje pripadaju vladi, stječe i suverenitet, tj. javnopravne ovlasti. Hrvatska bi tako ostala bez dijela svog teritorija.

Gradnjom luke Baroš 1890. - 1894. na svom privatnom posjedu Delti, mađarska vlada, tj. *corpus separatum* nije mogla proširiti djelokrug organa vlasti. Kraljevski sud u

¹⁹ Šamanić, Ivan Mario, *Sušačka Brajda i Brajdica*, SR, god. III, br. 9, Rijeka 1995., str. 69-70.

²⁰ Povijest Rijeke, str. 191.

²¹ Rački, Prilozi, str. 182-183.

²² Povijest, str. 42.

²³ Sušak pred 40 godina, Jedan opis Sušaka iz 1888. godine, SR, god. I, br. 1, str. 31. - 32; prema Novi List od 23. prosinca 1928. Rački, Povijest, str. 241. navodi da je prodaja izvršena 1855. posredovanjem Ivana Kukuljevića, rektorskog suca u Bakru.

²⁴ Loc. cit. "Na temelju toga paragrafa 66, koji glasi ovako: "U smislu prijašnjega priznavaju se kao k teritoriju kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije spadajuće: 1. Sve zemljište, koje sada skupa sa gradom i kotarom bakarskim spada k županiji riečkoj, s izuzećem grada i kotara riečkoga etc.", dakle na temelju toga paragrafa 66. Sušak i Trsat, koji spadaju s teritoriju kotara bakarskoga, sačinjavaju nepreporno zemljiše kraljevine Hrvatske. Dosele o tom ne bijaše dvojbe."

Rijeci, koji je u pomorskim sporovima mjerodavan za čitavo Primorje u ugarskom dijelu Monarhije, za sve druge radnje morao se obratiti kotarskom sudu u Bakru, tj. ispostavi na Sušaku, jer je to područje njihove isključive jurisdikcije. Guverner navodi da su riječki organi mjerodavni, jer se lukobran i luka proteže prema Rijeci (!?), ali Mađari su sami izgradili luku, pa su mogli koristiti desnu, tj. riječku obalu Rječine za lukobran. Ovako, podigli su je na hrvatskom teritoriju, na kojem imaju samo privatno vlasništvo. Guverner također tvrdi da je Baroš dio riječke luke jer je ugarsko ministarstvo odredilo da je za njega mjerodavan riječki lučki ured. Međutim, to je isključivo zbog ekonomičnosti kako se ne bi otvarao zaseban ured za Sušak. Ako je pomorstvo dio zajedničkih poslova, to ne znači da akte vlasti, imenovanje i rad službenika trebaju provoditi riječki, mađarski organi tumačeći ekstenzivno da sve spada u djelokrug pomorstva. Pogotovo nema pravnog temelja ako je suprotno utvrđeno statutom sušačkog kotara, potvrđenom od strane hrvatske vlade i bana Hedervarya, koji je budno pazio da hrvatske državne ustanove ne prelaze djelokrug svojih poslova. Razlog da je Pravilnikom o lučkom uredu utvrđeno da se luka Baroš zove "Riečkom fiumara lukom" ne može se koristiti kao pravni argument. Uporaba pridjeva "riečki" ne znači odlučivanje o mjerodavnosti, ili čak o promjeni granica između *corpus separatuma* i Sušaka, tj. Hrvatske. Takve akte mogao je jedino donositi Hrvatski sabor. Zajednički ministar trgovine bio je po § 9 Hrvatsko-ugarske nagodbe ovlašten da na hrvatskom teritoriju sagrađi luku Baroš, jer su pomorski i trgovački poslovi zajednički, ali nije imao prava i ovlasti zadirati u hrvatski teritorij i jedan dio dati Rijeci. Zato su autonomni hrvatski organi obnašali upravne i sudske funkcije na teritoriju Delte i luke Baroš.²⁵ I Riječani su priznavali Deltu i Baroš dijelom hrvatskog teritorija. To navodi Guido Depoli 1913. u *Guida di Fiume*, a u svibnju 1916. isto izjavljuje riječki načelnik Antonio Vio, što je utvrđeno zaključkom magistrata.²⁶

Suverenitet nad Rijekom, čitavom lukom, pa i Deltom i Barošem od 29. listopada 1918. preuzima Država Slovenaca, Hrvata i Srba. No zbog toga što nije imala međunarodno priznanje, ali i zbog ekspanzionističke politike talijanskih iredentista 17. studenoga 1918. dolazi do okupacije saveznika, među kojima glavnu riječ imaju talijanske postrojbe. Od tada se oko Rijeke, Sušaka i lučkih postrojenja vodi višegodišnja diplomatska borba. Potrebno je istaći da se na mirovnoj konferenciji u Parizu iznosi niz prijedloga koje se tiču luke. No pitanje Rijeke i luke konačno je prepušteno međusobnim pregovorima Kraljevine SHS stvorene 1. prosinca 1918. koja se tek bori za međunarodno priznanje i sile pobjednice – Kraljevine Italije, koja je nedvojbeno bila u boljoj poziciji na dvostranim pregovorima.

Pitanja su trebala biti riješena Rapallskim ugovorom 12. studenoga 1920. kojima je stvorena Riječka država. Ona je obuhvaćala i riječku luku, ali pitanje Baroša i Delte nije regulirano tim pregovorima kako se to uobičajeno tvrdi. Sforza i dr. Trumbić su 12. studenoga 1920. izmijenili samo posebna pisma, tajne note, kojima se Kraljevini SHS priznaje luka Baroš.²⁷ Ona nemaju tu pravnu težinu kao što je ima objavljeni tekst ugovora. Talijanska strana, npr. svaki novi ministar vanjskih poslova ili nova vlada mogla ju je zanijekati. Članak IV. ugovora, nasuprot toga, određuje granice Riječke države, ali nepotpuno jer spominje samo *corpus separatum*, ali ne i točne granice na istoku.²⁸

²⁵ Primorski Novi list br. 89 od 17. travnja 1923. "Konsorcij predložen po Talijanima sigurna politička i ekonomska smrt Rijeke."

²⁶ Primorski Novi list br. 73 od 28. ožujka 1923. "Je li moguć sporazum s Italijom?"

²⁷ Marijanović, Riječka na, str. 339.

²⁸ Čulinović, *Riječka država, Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji*, Mala historijska knjižnica, br. 7, Povijesno društvo NR Hrvatske, str. 182-183; prema Jovanović, Rapallski, str. 50.

Tek Santamargaretskim konvencijama Italija izričito priznaje Sušak kao dio Kraljevine SHS, te su njezine postrojbe napustile grad 3. ožujka 1923.,²⁹ ali pitanje Delte i Baroša još nije bilo riješeno. Zašto Talijani nisu evakuirali Deltu i Baroš, iako su to trebali učiniti prema tajnoj noti Rapallskog ugovora pet dana iza potpisa ugovora, a prema Sa-
intgermainskim konvencijama još 10. rujna 1919.³⁰ Kraljevinu SHS trebalo je što duže, po mogućnosti trajno, lišiti lučkih postrojenja na Delti i Barošu.

Ipak, Italija je popustila kada je dobila Rijeku. Dana 27. siječnja 1924. potpisan "*pakt prijateljstva*", kojim je priznata aneksija Rijeke Italiji.³¹ Sporazumom je riješeno pitanje Baroša i Delte.³² Tek je 24. veljače 1924. ispražnjena luka Baroš i Delta, čime je Kraljevina SHS stekla i faktičnu vlast nad zadnjim okupiranim dijelom svoga teritorija.³³ Od tada pa sve do 1947. izričito treba razlikovati riječku i sušačku luku.

3. Lučki konzorcij

Pitanje lučkog konzorcija pojavilo se tijekom Pariške konferencije 1919. Riječki "zastupnik" A. Ossoinack predlaže pripojenje Rijeke Italiji i formiranje konzorcija nad riječkom i sušačkom lukom na 99 godina, između Kraljevina SHS i Italije, te Rijeke.³⁴ Prijedlog se obnovio na pregovorima koji prethode zaključenju Rapallskog ugovora, da bi se opet aktualizirao u proljeće 1923., po zaključenju ugovora u Santa Margareti, a prije zaključenja Rimskih ugovora, kojima je ta mogućnost konačno odbačena. To je plan stvaranja zasebne uprave nad cjelokupnim lučkim postrojenjima Rijeke, Sušaka, pa čak i šireg obalnog pojasa. Naizgled prihvatljiva zamisao, koja treba riješiti probleme razgraničenja i uspostave Riječke države, te zadržati visok udio luke u pomorskom prometu susjednih područja, sadržavala je nepovoljna rješenja po Sušak i Kraljevinu SHS.

Konzorcij se prvi puta spominje 9. studenoga 1920., kada je ministar Sforza izjavio da Rijeka u granicama *corpus separatum* s Kantridom i "*cjelokupnim pristaništem u Rijeci i Sušaku*" treba biti neovisna država, a poželjna je konzorcijska uprava pristaništa u Rijeci i Sušaku po Kraljevini SHS, Italiji, te Riječkoj državi.³⁵ Italija bi sudjelovala u upravljanju najvažnijom gospodarskom granom nove države, lukavo nudeći istu mogu-

²⁹ Primorski Novi list br. 53 od 5. ožujka 1923. "Svečani ulazak jugoslavenske vojske u oslobođeni Sušak", a isti tekst ponovljen je u Novi list br. 291 od 4. ožujka 1933. "3. III. 1923. 3. III. 1933. Oslobođenje i Ujedinjenje Sušaka. Svečani ulazak Jugoslavenske vojske u Oslobođeni Sušak." Vidi i Perović, Ivan, *Crte iz okupiranog Sušaka*, Primorski štamparski zavod, Sušak 1934., str. 123 i 133.

³⁰ Državni arhiv u Rijeci, Fond Sušak, Prezidijski spisi, Gradsko poglavarstvo br 10/1924.

³¹ Marjanović, Rijeka na, str. 344.

³² Isto, str. 345. - 346; Čulinović, Riječka, str. 235. - 236; prema Službene novine br. 65-XI od 20. ožujka 1924.; Povijest Rijeke, str. 291; Krizman, Bogdan, Vanjska politika, jugoslavenske države 1918. - 1941., Diplomatsko-historijski pregled, Školska knjiga, Zagreb 1975., str. 43. Tekst Sporazuma o Rijeci glasi: (Čl. 1.) Talijanska vlada priznaje punu i cjelokupnu suverenost Srba, Hrvata i Slovenaca nad pristaništem Barošem i Deltom, koji će biti evakuirani i predati nadležnim vlastima Kraljevine SHS u roku od dva dana po izmjeni ratifikacija ovoga sporazuma. (Čl. 2.) Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca priznaje punu i cjelokupnu suverenost Kraljevine Italije nad gradom i pristaništem Rijeke... (Čl. 5.) Kraljevina Italija daje Kraljevini SHS pod zakup na 50 godina otkrivena i pokriivena postrojenja u riječkom Velikom pristaništu, koja sačinjavaju bazen Thaon De Revel... Vlada SHS plaća će godišnje talijanskoj vladi jednu zlatnu liru na ime zakupa postrojenja u gore rečenome pristaništu..."

³³ Marjanović, Rijeka na, str. 345. - 348; Čulinović, Riječka, 237.

³⁴ VIO, Leon, *Borba za Rijeku 1918.-1924.*, Dometi Riječkog ogranka MH, znanstveno-kulturna smotra, god. 5, br. 7-12/1995., srpanj-prosinac 1995. Rijeka 1995, str. 61.

³⁵ Marjanović, Milan, *Rijeka na konferenciji mira i u Rapallu*, Rijeka Zbornik, str. 337-338.

čnost Kraljevini SHS, kako bi i ona pred očima svjetske javnosti snosila odgovornost za uplitanje u poslove buduće neovisne države.

Nakon sklapanja Rapallskog ugovora Riječka je država trebala zaživjeti kao samostalan međunarodni subjekt. Kako su iredentisti onemogućavali uspostavu vlasti Riječke države, te predaju Delte i Baroša Kraljevini SHS nakon evakuacije Sušaka, Italija predlaže konzorcij nastojeći "loviti u mutnom." Tako bi onemogućila samostalnu uporabu lučkih postrojenja koja trebaju pripasti Kraljevini SHS. Riječka država također naglašava pravo suvereniteta nad Deltom i Barošem. *La vedetta d'Italia* drži da pitanje pripadnosti Delte i Baroša predstavlja složen problem, pa je najbolje ostaviti ga neriješenim putem stvaranja konzorcija luke i željezničkih postrojenja od Baroša do Martinšćice.³⁶ Dana 27. lipnja 1921. dala je ostavku Giolittijeva vlada, a novi predsjednik Bonomi naložio je prekid pregovora o Rijeci, čime je implicite napustio ideju o konzorciju.³⁷

Kako na prijedloge reagiraju pojedini krugovi u Kraljevini SHS? Pitanje konzorcija obavljeno je "velom tajanstvenosti." Javnost je za prijedlog znala samo iz napisa talijanskog tiska. Mjesni politički krugovi na okupiranom Sušaku shvatili su da konzorcij znači ovisnost grada i države, koji bi bili ograničeni u uporabi lučkih postrojenja Delte i Baroša. Gospodarskom razvoju Sušaka i hrvatskih krajeva u Kraljevini SHS bio bi zadan ozbiljan udarac. Gradski načelnik dr. Kučić u kasnijim je osvrtima na zbivanja zamjerio vladi i pojedinim političarima na tajnovitosti pregovora tijekom 1921.³⁸ Izaslanstvo grada Sušaka podnosi predstavku kojom se protivi konzorciju, predsjedniku vlade Pašiću.³⁹

Prijedlozi o povezivanju lučkih postrojenja u konzorcij obnavljaju se 1923. Gradski savjetodavni odbor Sušaka i sušačka gospodarska društva donose rezoluciju protiv konzorcija u ožujku 1923.⁴⁰ Konačno su u javnost doprli detalji talijanskog prijedloga od 22. ožujka. Oni su sadržani u prijedlogu Statuta konzorcija.⁴¹ U konzorcij *Porto di Fiume* ulaze Kraljevina Italija, Kraljevina SHS i Riječka država.⁴² Konzorcij bi bio pravna osoba, ali ne bi zadirao u postojeći suverenitet nad teritorijem, tj. međunarodne granice, no dio granice nije bio utvrđen, područje Delte i Baroša.⁴³ Konzorcij se osniva na 99 godina.⁴⁴ Najviše tijelo je Upravni savjet od 6 članova, po dva sa svake strane.⁴⁵ Odluke se donose većinom glasova, a u posebice značajnim pitanjima s 4/5 glasova.⁴⁶ Riječke

³⁶ Primorski Novi list br. 92 od 20. travnja 1923. "Konzorcij predložen po Talijanima sigurna politička i ekonomska smrt Rijeke."

³⁷ Loc. cit.

³⁸ Primorski Novi list br. 42 od 20. veljače 1923. "Na netačne tvrdnje g. Svetozara Pribečevića." Čulinović, Jugoslavija između dva rata, knj. II, Izdavački zavod JAZU u Zagrebu, Zagreb 1961., str. 290. - 292 i tamo navedene popise članova pojedinih vlada tijekom 1921.

³⁹ Primorski Novi list br. 92. od 20. travnja 1923. "Konzorcij predložen po Talijanima sigurna politička i ekonomska smrt Rijeke."

⁴⁰ Primorski Novi list br. 62. od 15. ožujka 1923. "Predstavnici grada Sušaka i svih društava protiv konzorcija."

⁴¹ Primorski Novi list br. 94. od 22. travnja 1924. "Konzorcij" nastavak, donosi tekst Statuta bez naznake izvora.

⁴² Loc. cit. Članak 1.

⁴³ Loc. cit. Prema članku 7. "Teritorij podvrgnut nadležnosti i jurisdikciji konzorcija, koji je juristička osoba i ima svoje sjedište u luci Riječkoj, obuhvaća, lazaret Martinšćice sa svom lukom, Brajdicu, Deltu, Rječinu, luku Baroš, glavnu luku, Whitehead, luku Brgudi, iseljeničku zgradu, generalne magazine, malu luku Union i Kantridu. Sav taj teritorij sačinjava nerazrješivu ekonomsku cjelinu pod nazivom: Riječka Luka."

⁴⁴ Loc. cit., članak 8.

⁴⁵ Loc. cit., članak 16.

⁴⁶ Loc. cit., članak 17.

članove vijeća biraju Kraljevina SHS i Italija, po jednoga, ali s takvim kvalifikacijama da Kraljevina SHS mora izabrati lučkog namještenika iz Rijeke. Predviđa se poseban administrativni glavni direktor. Kraljevina SHS bi uz ovakav ustroj vijeća uvijek mogla biti nadglasana, pa je njezina mogućnost nadzora nad konzorcijem u praksi minimalna.⁴⁷

Kraljevina SHS dala bi dio teritorija (obalu od Brajdice do Martinšćice) nad kojim ne bi imala mogućnost samostalnog upravljanja, odriče se Delte i Baroša na koje pretendira, dok Italija ne daje ni metar teritorija, čime postaju jasne loše strane prijedloga.⁴⁸ Kraljevina SHS predlaže da u konzorcij ne uđu Delta i Baroš, a da upravlja Riječka država.⁴⁹ Italija predlaže primamljivu mogućnost stvaranja slobodne carinske luke, nadajući se da će krinka prikriti namjeru preuzimanja nadzora nad lučkim postrojenjima.⁵⁰ Propala bi mogućnost dobivanja Delte i Baroša, predviđena tajnim notama pri sklapanju Rapallskog ugovora. Kraljevina SHS ostala bi bez uređene luke koja slovenskim i hrvatskim krajevima omogućava pomorski i željeznički promet.⁵¹ Stvaranjem carinske granice prema konzorciju sva roba koja iz Kraljevine SHS ide preko konzorcija za otoke, primorje i Dalmaciju gubi karakter domaće robe. Prolaz kroz konzorcij poskupljuje troškove prijevoza. Domaći lučki i drugi radnici ostali bi bez posla i zarade jer bi mogućnost zaposlenja dobili stanovnici Riječke države i Talijani, a državljani Kraljevine SHS bi u najboljem slučaju dali tek 1/3 radne snage.⁵²

Protivljenje sušačkih vlasti i gospodarstvenika postaje sve odlučnije.⁵³ Sušak i hrvatske krajeve tišti mačehinska politika beogradskog režima, koji kao i u ranijim pregovorima pokazuje popustljivost, čak i zlonamjernu.⁵⁴

Krajem ožujka 1923. odgođene su sjednice komisije, a nastavljene su koncem svibnja u Rimu. Italija okupacijom Baroša i Delte vrši pritisak stavljajući nove prijedloge. Nudi konzorcij koji će obuhvatiti riječku luku, Baroš, Deltu, Brajdicu, Martinšćicu, ali sada i Bakar. U konzorciju bi bili predstavnici Italije, Kraljevine SHS i Riječke Države. Kraljevina SHS nije prihvatila "kukavičje jaje". Početkom kolovoza Talijani su predložili da upravu nad Riječkom državom preuzme komisija, a da je sljedeće godine obnaša talijanski dio komisije. Kraljevini SHS priznali bi suverenitet nad Barošem i Deltom. 8. kolovoza 1923. Mussolini prijeti da će, ukoliko se do kraja mjeseca ne nađe rješenje, priznati suverenitet Kraljevstva SHS nad Barošem i Deltom tek kada komisija preuzme upravu svih lučkih postrojenja.⁵⁵ Sušačko gradsko zastupstvo odbacuje prijedlog, tražeći da to učine i organi Kraljevine SHS.⁵⁶ Talijanska vlada 22. kolovoza zahtijeva isključivu talijansku upravu nad Rijekom, bez ograničenja trajanja. Baroš i Delta bili bi pod zajedničkom upravom, a njihova predaja Kraljevini SHS izvršila bi se kad komisija utvrdi da lučke i željezničke službe funkcioniraju prema talijanskim zahtjevima.⁵⁷ Kraljevina

⁴⁷ Primorski Novi list br. 94. od 22. travnja 1924. "Konzorcij" nastavak.

⁴⁸ Primorski Novi list br. 93. od 21. travnja 1923. "Konzorcij predložen po Talijanima sigurna politička i ekonomska smrt Rijeke."

⁴⁹ Primorski Novi list br. 69. od 23. ožujka 1923. "Konzorcij pred paritetnom komisijom" i br. 69 od 23. ožujka 1923. "Talijanski projekt o stvaranju nove države "Porto di Fiume."

⁵⁰ Primorski Novi list br. 78. od 4. travnja 1923. "Pod nastavkom talijansko-jugoslavenskih pregovora u Opatiji"

⁵¹ Primorski Novi list br. 87. od 14. travnja 1923. "Poteškoće za nastavak pregovora s Italijom."

⁵² Primorski Novi list br. 94. od 22. travnja 1924. "Konzorcij" nastavak.

⁵³ Primorski Novi list br. 97. od 26. travnja 1924. "Potreban alarm."

⁵⁴ Loc. cit.

⁵⁵ Novi list br. 86 od 13. travnja 1923. "Zašto se ne sastaje paritetna komisija?"; Marjanović, Rijeka na, str. 341. - 342.

⁵⁶ Državni arhiv u Rijeci, Fond grad Sušak, Knjiga zapisnika sjednica gradskog vijeća JU-18 138. Izvanredna sjednica gradskog zastupstva od 29. kolovoza 1923. povodom riječkog pitanja,

⁵⁷ Novi list br. 86 od 13. travnja 1923. "Zašto se ne sastaje paritetna komisija?"; Marjanović, Rijeka na, str. 341. - 342.

SHS nije usvojila prijedloge, te dolazi do Rimskih ugovora 1924., kojima je Riječka država prestala postojati, a pitanje je konzorcija odbačeno.

4. Nettunske konvencije 1925.

Zakonom od 8. listopada 1928. zakonsku je snagu dobilo više sporazuma, poznatih kao Nettunske konvencije, potpisanih 20. srpnja 1925.⁵⁸ Neke od njih odnose se na riječku i sušačku luku. Tako npr. Dopunski sporazum sporazumu potpisanom u Rimu 27. januara 1927. god. o uređenju prometa.

Konvencije u gl. V. *Služba* u basenu Taon di Revel i u kanalu Rečine sadrže po Sušak i prečanska područja države nepovoljne odredbe o najmu riječkog lučkog bazena Thaon de Revel, na pedeset godina uz godišnju najamninu od 1 zlatne lire.⁵⁹ Kraljevina SHS stječe mogućnost korištenja najbolje opremljenog dijela riječke luke, ali na štetu svojih, poglavito Sušaka. Loše su odredbe o kabotaži, tj. unutarjem pomorskom prijevozu robe i putnika između luka u Kraljevini SHS. Države uobičajeno pridržavaju to pravo za brodove svoje zastave, što sporazum potvrđuje, ali postoje i iznimke. Kraljevina SHS ima isključivo pravo prijevoza robe i putnika između Thaon de Revela i svojih pristaništa. No, kako je bazen pod talijanskim suverenitetom, samo dan na korištenje Kraljevini SHS talijanska strana tvrdi da pravo kabotaže pripada njoj. Dijelom je to priznato odredbom kojom zadržava pravo pristajanja između talijanskih pristaništa i pristaništa Kraljevine SHS.⁶⁰ Glava VI. Primena čl. 17. priloga B. Rimskom sporazumu određuje da redovito održavanje Thaon de Revela snosi vlada Kraljevine SHS (održavanje tla, opreme, skladišta i zgrada), a ostalo talijanska strana.⁶¹ Tereti Italije nisu ekvivalentni onima Kraljevine SHS, koja snosi redovite troškove, a oni su jedini. Izvanredni troškovi nisu nastali, a bazen se i danas nalazi u istom stanju.

Talijani su pretpostavljali da Baroš neće zadovoljiti potrebe Kraljevine SHS, pa su ponudili bazen, računajući da će Rijeci osigurati dovoljan promet, a ujedno spriječiti ili odložiti gradnju luke u Kraljevini SHS. Igra nije uspjela, jer Kraljevina SHS ne koristi bazen, iako pojedini beogradski krugovi to traže.⁶²

5. Slobodna carinska zona

Tijekom postojanja Riječke države formalnopravno utemeljene Rapallskim ugovorom 1920. Riccardo Zanella proglasio je slobodnu luku (*Fiume "porto franco"*), što

⁵⁸ Čl. 1. Zakona, Zakoni o ugovorima i konvencijama sa Kraljevinom Italijom, knjiga prva, Zakon o Nettunskim konvencijama, Zbirka zakona, sv. 105, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd 1929.

⁵⁹ Novi list, br. 229. od 25. rujna 1925. "Nettunske konvencije s lijepe strane." Mitrović i Barbalić, Riječka, str. 35; Sučić, Ivo, Rijeka, 1918-1945, Rijeka Zbornik, str. 299.

⁶⁰ Novi list, br. 229. od 25. rujna 1925. "Nettunske konvencije s lijepe strane." Čl. 38. Dodatno, Novi List, br. 51. od 3. ožujka 1926. "Zar produbljenje prijateljstva s Italijom?"

⁶¹ Novi list, br. 229. od 25. rujna 1925. "Nettunske konvencije s lijepe strane." Čl. 44.

⁶² Mitrović, Barbalić, Riječka, str. 50. - 51. Novi List br. 36. od 5. svibnja 1928. "Opet Thaon de Revel!" Tarifski odbor Ministarstva prometa 12. svibnja 1928. stavlja na dnevni red tarife u Thaon de Revelu, nepotrebno, jer je tih dana stavljeno u promet pristanište na Brajdici, čime je rasterećena luka Baroš. Novi list br. 39. od 16. svibnja 1928. "Pitanje basena Thaon de Revel." Pitanje je skinuto s dnevnog reda na zahtjev Ministarstva trgovine. Tarifski stručnjak zagrebačke trgovačke i obrtničke komore predao je elaborat komore protiv korištenja bazena.

znači da se u luku bez plaćanja carina, dažbina, pristojbi i sl. mogla dopremati robu stranog podrijetla, te se dalje uskladištavati, sortirati, manipulirati i trgovati.⁶³ Namjera nije ostvarena zbog toga što država nije zaživjela, te i formalnopravno prestaje postojati Rimskim ugovorima 1924.

Promet sušačke luke temeljnom je brigom gradskih organa vlasti, jer o njemu ovisi prosperitet Sušaka. Jedna od važnijih zamisli bila je stvaranje slobodne carinske zone, dijelom i reakcija na talijanske prijedloge o stvaranju lučkog konzorcija.⁶⁴ Predlaže se utemeljenje slobodne carinske zone, a potom *porto franka*.⁶⁵ Zamisao je podržala Zagrebačka trgovačka i obrtnička komora uputivši u ožujku 1926. predstavku ministru trgovine i industrije za utemeljenje anketne komisije za slobodnu zonu na Gornjem Jadranu.⁶⁶ Ministarstvo je sukladno prijedlogu gospodarstveničkih udruga Sušaka imenovalo anketnu komisiju za proučavanje pitanja slobodne zone, prema zaključku ankete održane početkom godine u Sušaku.⁶⁷ Slobodna luka na Sušaku trebala je onemogućiti utjecaj tršćanskog i poglavito riječkog *punto franco*.⁶⁸ Prema prijedlogu Sušak nije trebao biti "čisti tip" slobodne luke već "kompromisan", tj. područje "javnih skladišta." Luka bi služila skladištenju robe slobodnom od carinjenja.⁶⁹ Vladini krugovi imali su drugačije mišljenje o prijedlogu, preferirajući Split.⁷⁰ Sušak je ostao "kratkih rukava". Beogradska klika brižljivo je vodila računa koliko će popustiti "omču oko vrata" Sušaka.

Italija koristi takvu politiku vlade Kraljevine SHS, pa je zakonom omogućila stvaranje slobodnih luka. Od 1. siječnja 1928. kraljevskim dekretom pojedina luka mogla je biti proglašena slobodnom lukom u cijelosti ili djelomično.⁷¹ Slobodna carinska zona (*Zona Franca di Fiume*) za grad Rijeku te općine Opatija, Volosko i Lovran utemeljena je 17. ožujka 1930. Trebala je djelovati do 31. prosinca 1931., ali je zakonskim dekretom 8. listopada 1931. trajanje produženo na neodređeno vrijeme.⁷² Za razliku od Rijeke, koju je država pomagala, sušačka općina tek 1932./1933. gradi Javna i slobodna carinska skladišta uz odobrenje ministarstva, ali o svom trošku, jer je dobiven samo zajam. Promet luke povećao se četverostruko već 1934.⁷³ Možemo pretpostaviti kako bi se gospodarski razvijali Sušak i Hrvatska da nije bilo "mačehinske" velikosrpske vladine politike.

⁶³ Hlača, Vinko, *Režim riječke luke*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (dalje ZPFR), br. 4, Rijeka 1983., str. 330.

⁶⁴ Sušački Novi list br. 155. od 28. lipnja 1925. "Osobine nove carinske tarife."

⁶⁵ Novi list br. 58. od 11. ožujka 1926. "O slobodnoj zoni."

⁶⁶ Novi list br. 63. od 17. ožujka 1926. "Pitanje sastava anketne komisije za slobodnu zonu na Gornjem Jadranu."

⁶⁷ Novi list br. 153. od 7. srpnja 1926. "Anketna komisija za slobodnu zonu."

⁶⁸ Novi list br. 222. od 26. rujna 1926. "Sušačka slobodna luka - prijevika potreba."

⁶⁹ Novi list br. 223. od 28. rujna 1926. "Sušak kao slobodna luka."

⁷⁰ Novi list br. 235. od 11. listopada 1926. "Još o mađarskoj slobodnoj zoni." Ministar vanjskih poslova Ninčić izjavio je: "Nesumnjivo je da Mađarska treba da ima izlaza na more... Kao rezultat naših odnosa svakako će pasti rješenje i tog pitanja izlaska Mađarske preko Splita na more."

⁷¹ Novi list br. 1. od 4. siječnja 1928. "Uredba o slobodnim lukama u Italiji," prema Vedetta d'Italia od 22. prosinca 1927.

⁷² Mitrović i Barbalić, *Riječka luka*, str. 58. Hlača, *Režim riječke*, str. 331 navodi da je zona 1938. proširena na čitavo talijansko područje Kvarnera, ali bez većih rezultata.

⁷³ Ipšić, *Sušačka luka*, str. 6. - 12.

6. Sporazumi Trumbić Bertolini

Kraljevina Italija nastoji onemogućiti Kraljevstvu SHS dobivanje luke na sjevernom Jadranu i time učiniti novu državu ovisnom u pomorskom prometu. Drugi dio plana odnosio se na podjelu austrougarske trgovačke mornarice. Namjera je lišiti Kraljevstvo SHS i brodovlja. Pitanje je vezano uz razvoj sušačke luke u međuratnom razdoblju, jer se tu nalazilo sjedište brodarskih društava, koja su bila vlasnici polovice tonaže brodova nove države.

Nakon što je Narodno vijeće za Sušak i Rijeku preuzelo vlast 29. listopada, na mnogim parobrodima u luci izvešana je hrvatska zastava,⁷⁴ jer Država SHS nema svog znakovlja. Po dolasku talijanskih postrojba admiral Rainer izjavio da se prema međunarodnim propisima ona ne može izvesti, jer nije priznata kao pomorska. Uz bijelu zastavu, kao znak primirja, može se vijati austrougarska, kao zastava postojeće države, ili talijanska, kao znak priznanja okupacije i izvršitelja primirja.⁷⁵ Hrvatski pomorci odlučno su prosvjedovali.⁷⁶

Talijanska vlada nastoji doći do dionica austrougarskih parobrodarskih društava, vodeći snažnu promidžbu među tršćanskim i riječkim društvima, što je u nekoliko slučajeva i uspjelo.⁷⁷ Jeftinom kupnjom udjela od mađarskih i austrijskih subjekata po talijanskim fizičkim ili pravnim osobama htjelo se doći do vlasništva nad društvima. Potom bi se tražilo izdvajanje brodova tih društava iz podjele flote poraženih država, koju će izvršiti saveznici na ime ratnih reparacija. Austrijski i mađarski vlasnici su nastojati izvući svoj kapital iz imovine koju će izgubiti naknadom ratnih šteta. Presije su usmjerene i na potiskivanje hrvatskih osoba iz društava koja su imala većinski hrvatski kapital.⁷⁸ U prosincu 1918. talijansko izaslanstvo na mirovnoj konferenciji u Parizu traži predaju austrougarske trgovačke mornarice Italiji.⁷⁹ U siječnju 1919. održan je u Rimu sastanak s tršćanskim brodovlasnicima. Raspravljano je pitanje rekvizicije brodova za potrebe Italije ako ne pristanu na talijanski prijedlog. Istodobno *Banca Commerciale Italiana* u Budimpešti kupuje dionice riječkih brodara.⁸⁰ Vrhovni savjet mirovne konferencije, zbog moguće zlouporabe, zabranjuje privatne kupoprodaje austrougarskog plovnog parka, kao i Narodno vijeće u Zagrebu 4. studenoga 1918. Talijanska vlada ne odustaje. Postigla je da u uprave tršćanskih i nekih riječkih društava uđe većina Talijana.

Prema ugovorima u St. Germaineu i Trianonu morale su Austrija i Ugarska dati saveznicima razmjernu naknadu (*ton for ton, category for category*) za potopljene ili oštećene trgovačke i ribarske brodove. Vrhovni savjet je 21. studenoga 1919. načelno priznao prava jugoslavenskih i talijanskih brodovlasnika, bivših austro-ugarskih podanika.⁸¹ Odredbe mirovnih ugovora nisu povoljne ni za Italiju ni za Kraljevstvo SHS jer

⁷⁴ Barbalić, Fran, *Brodarstvo Rijeke kroz vjekove*, Rijeka Zbornik, str. 110. - 111; prema Primorske novine, br. 250, 1918.

⁷⁵ Loc. cit.; prema Primorske novine, br. 258, 1918.

⁷⁶ Loc. cit.; prema Primorske novine, br. 275. od 30. studenog 1918. i br. 278. od 4. prosinca 1918. članak "Izjave jugoslavenskih kapetana".

⁷⁷ Barbalić, *Brodarstvo*, str. 111. Tako se tršćansko društvo Toma Kosović notarskom ispravom od 19. svibnja 1919. izjavilo za talijansku zastavu.

⁷⁸ Loc. cit.; prema Stefani, Astori, *Il Lloyd Triestino*, str. 426. To su *Ungaro-Croata*, *Ugarsko-hrvatsko društvo za slobodnu plovidbu* i *Pajkurićevo brodarstvo*, koje je ušlo u sastav tršćanske *Oceanie*.

⁷⁹ Loc. cit.

⁸⁰ Isto, str. 110. - 111. Uspjelo se izmijeniti vlasnički sastav kapitala društva *Adria*.

⁸¹ Loc. cit.; prema Primožić, *Prava i dužnosti broskog osoblja u trgovačkoj mornarici*, str. 8.

pretpostavljaju britanske interese. Zajedničkom inicijativom talijanske i jugoslavenske delegacije kod Vrhovnog savjeta postignuta je 21. studenoga 1919. odluka kojom su brodovi SHS i talijanskih brodovlasnika priznati kao saveznički, te izuzeti iz "poola" s time, da Kraljevina SHS i Italija međusobno podijele plovni park.⁸² Italija je djelomično zadovoljena rješenjem Vrhovnog savjeta, jer je iz podjele isključila velike sile, pa se može lakše obračunati s Kraljevstvom SHS. Nastavlja se akcija kupnje udjela u društvima i izjašnjavanja brodovlasnika za talijansku zastavu.⁸³

Dana 19. kolovoza sastala se jugoslavenska i talijanska delegacije s predstavnikom britanskog *Service Maritimea*. Postignut je načelni sporazum o diobi austrougarske trgovačke mornarice prema nacionalnoj pripadnosti vlasnika. Potvrđene su sve vlasničke promjene do kojih je u međuvremenu došlo, čime je prevagnulo talijansko stajalište.⁸⁴

Dri. Trumbić i Bertolini potpisali su sporazume 7. rujna 1920. u Parizu. Prilogom B i C I. sporazuma, prema postotku prava vlasništva i nacionalnosti vlasnika tj. dioničara austrougarskih brodova utvrđen je omjer za riječka društva prema stanju na dan 4. lipnja 1920. Italiji je pripalo 8 poduzeća (56 parobroda s 127.827. BRT), a Kraljevini SHS 2 poduzeća (46 parobroda s 27.423 BRT).⁸⁵ Pobijedilo je talijansko stajalište. Priznate su promjene nastale u vlasničkopravnim odnosima društava, koje su išle na štetu Kraljevstva SHS.

U IV. članku predviđeno je da dijelovi neprijateljskog vlasništva prelaze u vlasništvo talijanske, odnosno jugoslavenske vlade i da će biti unijeti na račun reparacija Austrije i Ugarske. Srbija je bila država bez mora, pa nije pretrpjela štete na brodovima. Odredbom se koristila isključivo Kraljevina Italija, kojoj su pripala društva *Adria*, *Atlantica* i *Levante*.⁸⁶

III. sporazum određuje upis jugoslavenskih brodova u pomorske upisnike na Jadrani i prijenos sjedišta uprava na teritorij Kraljevine SHS, izvan zone primirja. Parobrodarska društva *Ugarsko-hrvatsko društvo za slobodnu plovidbu* (poslije *Prekomorska plovidba*) i *Ungaro-Croata (Jadranska plovidba)* morala su preseliti iz Rijeke, te protokolirati društva i parobrode u Bakru, a tek po završetku okupacije 1923. smjela su se vratiti na Sušak.⁸⁷

Sporazume je ratificirala Mirovna konferencija 28. srpnja 1922. Sporazumi su izvršili "na papiru" pravednu podjelu plovnog parka prema narodnosti brodovlasnika. Velikosrpski vrhovi pokazali su da nemaju pomorsku orijentaciju, pored nastojanja da što više oštete prečansko gospodarstvo. Zato nije čudno kada se netko od hrvatskih brodovlasnika opredijelio za talijansku stranu, koja je davala i obilne državne dotacije.

⁸² Isto, str. 111-112.

⁸³ Isto, str. 112. Dana 24. studenog 1919. upućuje ministar Bertolini tajni dopis civilnom komesaru za Julijsku Krajinu, u kojem traži, da se sklone preostali tršćanski i riječki brodari, naročito društvo *Dalmatia*, da se izjasne za talijansku zastavu. Kao razloge koji idu u prilog talijanskoj namjeri navodi da Italija nudi veći broj poslova i zaradu, pomoć banaka, tehničke prednosti svojih luka, i prednost garancija koje pruža zastava velikih država u pomorskom poslovanju. Spominje riječka društva, od kojih su samo *Adria*, *Oriente*, *Levante*, *Atlantica*, *Nautica* i *Indeficienter* do tada zatražila talijansku zastavu.

⁸⁴ Isto, str. 114.

⁸⁵ Isto, str. 115; Mitrović i Barbalić, *Riječka luka*, str. 63.

⁸⁶ Loc. cit.

⁸⁷ Barbalić, *Brodarstvo*, str. 119. - 120. Tada se iz Trsta seli društvo *Oceania*, utemeljuju nova (Progres, Vesna, Slobodna plovidba Topić), tako da je 1939. na Sušaku sjedište čak 12 od 26 većih jugoslavenskih brodarskih poduzeća.

7. Pravni akti koji se odnose na riječku i sušačku luku

Još je statut Rijeke od 29. srpnja 1530. sadržavao neke propise koji posredno reguliraju i pitanja u svezi s riječkom lukom. Pravo sudovanja imali su kapetan i vikarij, te gradski službenici (suci, komornici i gradski satnik) što se ticalo i pomorskih sporova. Gl. 17. knjige I. sadrži odredbe o tegljenju i izvlačenju brodova u luci, određuje daću brodogradilišta za tegljenje i izvlačenje brodova, te moguću naknadu štete koju pretrpi brodar broda koji se tegli ili izvlači krivnjom izvršitelja.⁸⁸

Prvi pravni akt koji se izravno odnosio na riječku luku bila je Povelja kralja Karla VI. o proglašenju Rijeke i Trsta slobodnim lukama od 18. ožujka 1719. Tekst sadrži dvanaest odredbi kojima se *"trgovcima, brodovlasnicima, obrtnicima i drugim rukotvorcima"* dozvoljava nastanjivanje u habsburškim zemljama. Odobrava se *"svim trgovcima da mogu u svim lukama... pristajati... zadržavati, i po volji isploviti"*. U tu svrhu Rijeka i Trst su *"imenovane"* slobodnim lukama. Predviđeno je objavljivanje *"posebne uredbe za osnivanje i trajno održavanje zdravstvene karantene"*. Utvrđene su minimalne pristojbe za uvoz robe, skrb o zaštiti brodova od gusarstva i pljačke, te uporaba komorskih skladišta za domaće i strane trgovce. Određeno je da će se utemeljiti *"osiguravajuća banka ili kompanija za brodove"* koji dolaze ili odlaze. Trgovci i prodavači u trgovačkim predmetima spadaju u mjerodavnost *"posebnog suca"* i *"mjeničnog suda"* koji će te predmete rješavati *"brzo, skraćeno i bez zatezanja"*. Trgovci se mogu nastaniti i obavljati djelatnost i unutar i izvan gradskih zidina. U slučaju rata trgovci mogu robu slobodno iznijeti iz grada, pa i brodovima. U slučaju brodoloma nitko ne smije prisvojiti spašenu imovinu trgovaca. Trgovci su oslobođeni obveze ukonačivanja vojske i drugih tereta. Svi brodovi koji pristaju *"slobodni su od svakog pregleda"*, ali su trgovci dužni pokazati isprave s podacima o tovaru, a zaplijeniti se mogu samo zabranjeni proizvodi. Konačno je dopušteno *"da svaka nacija radi unapređenja trgovine sagradi javnu zgradu ili stan"*, te ima pravo držati nadzornika. Ove odredbe nedvojbeno su ubrzale razvoj riječke luke.⁸⁹

Marija Terezija je 25. travnja 1774. donijela Edikt ili Državni oglas o plovidbi (*Editto politico di navigazione mercantile austriaca*) u svrhu unapređenja pomorske trgovine. Edikt je podijeljen na sedam glava, tj. članaka: 1. O službi lučkih kapetana (poglavara); 2. O kapetanima i brodovođama trgovačkih brodova; 3. O brodomskom pisaru; 4. O peljaru i pouzi (vodi mornara); 5. O topniku i o spremaru; 6. O mornarima i ostaloj brodskoj posadi; 7. O plaći, pristojbama i nagradama kapetana, brodovođe i ostale brodske momčadi. Edikt sadrži administrativne, privatnopravne, kaznenopravne i druge odredbe.⁹⁰ Poseban značaj Edikta je u pravnoj regulaciji službe lučkih vlasti, tj. lučkih kapetana. Oni imaju pravo upravljanja lukama, nadzora nad redom i sigurnošću plovidbe i brodova u luci, nadzoru lučkih operacija, upravljanja iskorištavanjem luke i njenim održavanjem. Svaki zapovjednik bio je dužan posjedovati primjerak Edikta na brodu. Edikt je bio u primjeni do 1945.⁹¹

⁸⁸ Tekst statuta prema Herkov, Zlatko, *Statut grada Rijeke iz godine 1530.*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1948., str. 149. - 150. Vidi i Hlača, Režim riječke, str. 328. O Riječkom statutu iz 1530. pisao je i Milović, Đorđe, *Problemi zagadivanja mora i okoline u svjetlu starih statuta kvarnerskog priobalja i šire*, ZPFR, god. 10, Rijeka 1989., str. 236-242.

⁸⁹ Tekst i prijevod Povelje u Herkov, *Gradnja ratnih brodova u Kraljevici, 1764. - 1767.*, Iz povijesti Titova brodogradilišta u Kraljevici, Historijski arhiv Pazin, Historijski arhiv Rijeka, Posebna izdanja, svezak 6, Pazin - Rijeka 1979., str. 161. - 169.

⁹⁰ Hlača, *Režim riječke*, str. 328. - 329, prema Verona, Pomorski godišnjak za 1931.

⁹¹ Isto, str. 329. - 330.

Na području riječke luke od 1924. na snazi su propisi talijanskog pomorskog prava, do 1942. Zakon za trgovačku mornaricu (*Codice per la marina mercantile*), koji u prvom dijelu sadrži administrativne, a u drugome kaznene odredbe za trgovačku mornaricu. Pomorskopravnu materiju regulirao je i Pravilnik za izvršenje Zakona o trgovačkoj mornarici. Godine 1942. donijet je Zakon o plovidbi (*Codice della navigazione*).⁹²

Iskorištavanje riječke luke obavljalo je društvo Magazzini Generali (*Azienda dei Magazzini generali di Fiume*) osnovano 1927. državnim dekretom. Posebnom Pravilnikom Ministarstva prometa 1931. utvrđen je opseg poslova, ovlaštenja i djelatnost (*Regolamento d'esercizio dell'azienda dei Magazzini generali di Fiume*). Postojao je i Pravilnik o radu u riječkoj luci, koji se odnosi na *Magazzini Generali*, te Društvo lučkih radnika (*Compagnia Lavoratori del Porto*) koje je obavljalo poslove ukrcaja, iskrcaja i prekrcaja robe.⁹³

Na Sušaku izvršnu lučku službu, inspekcijski i administrativni nadzor nad brodovima i plovidbom u luci, te Pomorskom okrugu Sušak obavlja Lučka kapetanija I. reda, podređena Direkciji pomorskog saobraćaja u Splitu, a ova Pomorskom odjeljenju Ministarstva saobraćaja u Beogradu.⁹⁴ Za pomorske sporove bio je mjerodavan Kotarski sud u Sušaku. O žalbama odlučuje Apelacijski sud u Zagrebu, protiv čijih odluka rješava Sud sedmorice.⁹⁵

Pomorskopravni propisi koji su se primjenjivali u sušačkoj luci bile su dvije naredbe Pomorske oblasti koja je do 1919. imala sjedište u Bakru, a čiju je primjenu Kraljevina SHS proširila na cijelu obalu. To su *Naredba o sigurnosnim mjerama na brodovima i o brodskoj službi, kao i o pripuštanju brodova plovidbi*, te *Lučko redarstveni pravilnik*. Naredba sadrži propise o plovidbi, s uputama o uređenja i opremi brodova, službi na trgovačkim pomorskim brodovima, granici krcanja broda, o kaznenim odredbama i njihovoj primjeni. Pravilnik obuhvaća propise o dolasku broda u luku, dobivanju slobodnog prometa i nadzoru lučkih vlasti nad brodovima, odnosu broda prema zdravstvenim i carinskim organima, privezivanju broda, davanju mjesta na obali ili na sidrištu upotrebi peljara i tegljača, redu na brodu, postupku broda u slučaju požara ili nevremena, iskrcaju i ukrcaju tereta, putnika, balasta i dr., dužnosti lučkih vlasti da održavaju red i pružaju pomoć zapovjedniku broda u održavanju reda na brodu, dužnosti brodova i njihovih posada da se pridržavaju naloga i zahtjeva organa lučke i pomorsko-zdravstvene službe.⁹⁶

Pored propisa državnih organa na području sušačke luke u primjeni je i poseban akt strukovne udruge. To su Pomorske-trgovačke uzance luke Sušak. Njih je prihvatila i proglasila Trgovinsko-industrijska komora u Zagrebu na sjednici 28. prosinca 1937. Sadrži 62 paragrafa podijeljena u dvije cjeline.⁹⁷ Uzance se primjenjuju u slučajevima

⁹² Isto, str. 331, prema Kompanjet, Zoran, *Komparativni osvrt na oblike upravljanja i iskorištavanja morskih luka u zapadnoj Europi i u SFR Jugoslaviji*, Pomorski zbornik, knj. 2, Zadar 1964., str. 343.

⁹³ Hlača, *Režim riječke*, str. 331.

⁹⁴ Id., *Sušak najveća luka za izvoz drva na Sredozemlju između dva svjetska rata*, SR, Rijeka 1994., god. II, br. 5, str. 8; vidi i id., *Režim riječke*, str. 332.

⁹⁵ Id., O nekim pitanjima pomorskog sudovanja i arbitraže u Sušaku, ZPFR, br. 6, Rijeka 1985., str. 52, 55 i 58. - 59.

⁹⁶ Id., *Sušak*, str. 8; vidi i id., *Režim riječke*, str. 332. - 333.

⁹⁷ Pomorske-trgovačke uzance luke Sušak, Publikacije Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu, br. 110, Zagreb 1938. Temelje se na ovlasti par. 3. Uredbe Ministarstva trgovine i industrije o trgovinskim, industrijskim i zanatskim komorama od 3. kolovoza 1932. br. 24640/u. Podijeljena je na: I. O pomorskim poslovima uopće; II. Pomorsko-vozarski ili navalni posao (noleggio): 1. O brodu, 2. O dolasku broda, 3. O vezanju na obali, 4. O vozarini (naviu), 5. O teretnici, 6. O ukrcajanju i iskrcajanju, 7. O vaganju i mjerenju robe, 8. O ...

kada zakon i ugovori nisu ništa određivali. Supsidijarno, ako nisu protivne lučkim, primjenjuju se Opće uzance za trgovanje robom Zagrebačke burze.⁹⁸ Važnu je ulogu imao Trgovački dom (*casino*), otvoren u rujnu 1926., kao stjecište gospodarskih organizacija i udruga na Sušaku. U njegovu je sastavu djelovao Obranički sud (arbitraža), koji je često primjenjivao lučke uzance pri rješavanju sporova.⁹⁹ Uzance su ostale na snazi do donošenja Lučkih uzanca Spoljno-trgovinske arbitraže pri Trgovinskoj komori FNJR.¹⁰⁰

Nakon Drugog svjetskog rata Rijeka i njena luka nisu odmah postale dijelom Hrvatske i Jugoslavije, pa tako na njih nije bio protegnut ni njihov pravni sustav. Do potpisivanja Pariškog mirovnog ugovora 10. veljače 1947. Rijeka i luka su pod upravom Vojne uprave Jugoslavenske armije. Za razliku od Rijeke, sušačka luka došla je pod upravu Ministarstva saobraćaja DFJ Zakonu o stavljanju plovniha objekata, brodogradilišta, luka i pristaništa pod upravu Ministarstva saobraćaja od 23. srpnja 1945., dopunjenim 30. listopada 1946. Pri Ministarstvu postoji Glavna uprava pomorstva, koja prestaje s radom 1946. kada je utemeljeno zasebno Ministarstvo pomorstva.¹⁰¹ Godine 1947. ujedinjena su društva *Magazzini Generali* u Rijeci i Javna i slobodna carinska skladišta u Sušaku.¹⁰² Od tada postoji jedinstvena riječka luka na koju se primjenjuju unificirani pravni propisi.

8. Zaključno razmatranje

Govoriti o luci i pomorskom pravu nije moguće bez spomena znamenitih osoba koje su ga stvarale. Ovdje će se spomenuti samo neki od njih. Rijeka je značajno središte pomorskopravne misli. Temeljna udruga pravnih maritimista u R. Hrvatskoj je Hrvatsko društvo za pomorsko pravo. Ono je član Međunarodnog pomorskog odbora (*Comité Maritime International, CMI*) koje priprema nacрте međunarodnih pomorskih konvencija pod okriljem Ujedinjenih naroda. U Rijeci je održana konferencija CMI-ja 1959. na kojoj je usvojen nacrt *Konvencije o odgovornosti poduzetnika nuklearnih brodova*, prihvaćene u Bruxellesu 1962.¹⁰³

Doprinos Rijeke pomorskom pravu očituje se u XIX. st. kada je u Rijeci osnovano Društvo za pomorsko pravo, čiji je predsjednik 1904.-1913. bio riječki odvjetnik dr. Antonio Vio. Godine 1924. u Zagrebu je osnovano Udruženje za pomorsko pravo čiji su članovi bili dr. Uliks Stanger i dr. Milan Špehar (pisac poznate knjige *Odgovornost brodarka* 1939.). Treba spomenuti i dr. Julija Mogana, te Antuna Smokvinu, tajnika trgovinske i industrijske komore u Rijeci 1876., koji je već tada predlagao uvođenje instituta pomorske hipoteke.¹⁰⁴

... trošku za slaganje (*stivaggio*), 9. O stojnicama (*stallie*) i 9. O prekostojnicama (*controstallie*). Vidi i HLAČA, O nekim pitanjima pomorskog sudovanja i arbitraže u Sušaku, ZPFR, 6, Rijeka 1985., str. 48; ISTI, Lučke uzance, Pomorski zbornik, 21, Rijeka 1983., str. 254.

⁹⁸ Pomorsko-trgovačke uzance, par. 1. i 2.

⁹⁹ Novi list, br. 223. od 28. rujna 1926. "Otvorenje Trgovačkog Kasina u Sušaku." izvršeno je 26. rujna. 1926. Ipšić, *Sušačka luka*, str. 6. - 12.

¹⁰⁰ Ipšić, *Sušačka luka*, str. 6. - 12.

¹⁰¹ Hlača, *Režim riječke*, str. 333. - 334.; id., *Sušak* str. 8., id., *Režim riječke*, str. 336.

¹⁰² Id., *Režim riječke*, str. 336.

¹⁰³ Id., *Riječki doprinos pomorskom pravu Hrvatske*, ZPFR, vol. 17, br. 2, Rijeka 1996., str. 441.

¹⁰⁴ Isto, str. 442, prema članku Brajković, Vladislava, *Jadranski zbornik*, Rijeka 1966. - 1969.

FROM HISTORY OF INTERNATIONAL STATUS OF RIJEKA'S PORT

Summary

Rijeka gained the status of free royal city and port in 1719., and the empress Maria Theresa established the status of Rijeka by patents in 1776. and 1779. Croatian-Hungarian settlement signed in 1868 did not resolve governmental and legal statuts of the city (so called *provisorium*), but Hungarians governed the city by using the predominance in common organs of government. Hungarians illegally governed Delta and Baroš, parts of Community of Sušak. City and port became part of the State of Slovenians, Croats and Serbs on 29. October 1918, however they were occupied by Italian army. The contract from Rapallo in 1920 envisages the establishment of the State of Rijeka. Italy recognized sovereignty of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (SHS) upon Sušak by the Santamargherita's conventions 1923. The State of Rijeka has been annexed to Italy by the Rome's conventions in 1924. Delta nad Baroš were acknowledged as parts of the Kingdom of SHS.

Italy tried to disable the work of Rijeka's port by all means until it gained sovereignty. Italy proposed to found the common harbour consortium by the Kingdom of SHS and the State of Rijeka. After 1924, Italy tried to obstruct the work of Sušak's harbour. Mutual interests of irredentist and Great Serbian politics to damage Croatian and Slovenian interests were articulated in 1925 Conventions of Nettuno. The Kingdom of SHS introduced railway tariffs, which made Sušak's port not to be competitive. The question of apportionment of Austrian-Hungarian trade fleet resolved by 1920 Trumbić-Bertolini agreements, but negatively for the interests of the Kingdom of SHS.

Numerous legal acts regulate maritime law matters, for example: Carlo VI's 1719 Charter proclaiming Rijeka free port, Maria Theresa's 1774 Edict on maritime affairs and different Yugoslavian and Italian legal regulations in 20th century.

Key words: Rijeka, port, international law, history, 20th century.